

ÚTKÖZBEN.
HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (5.)

Galambos Margit nevét se lehet elhallgatni, ha Becséről és irodalomról beszél az ember. Ő még a háború előtti bácskai írók köréhez tartozott, Alba Nevis és Janda Matild mellett olvasott fel verseket, ha Vértesi Károly és kis csoportja előadókörútra indult a megyében. Szenteleky már nem számíthatott rá, mert ha küldött valamit, régi versek voltak, vagy a fia írta őket.

Darvas Gáborról is már csak legendák keringtek a harmincas évek derekán, pedig háborús regényének nagy sikere volt, amikor Remarque után mindenki megírta élményeit, aki végigszenvedte a háborút. Egy-két novellát olvastam tőle, amelyek régi naptárakban és évkönyvekben jelentek meg; tájszólásos tanyai történetek voltak, Cziráky édes-bús modorában, ami annál is inkább csodálatba ejtett, mert úgy tudtam róla, hogy munkásember, lakatos és zsidó, aki talán még idejekorán ki is vándorolt Palesztinába.

Hanem a legnagyobb sikerű író nemcsak Becsén, de egész Vajdaságban Cziráky Imre volt. *Mihál bácsi levelei* címmel írt Göre Gábor-os történeteket, amelyek azonban mégsem olyan olcsó eszközökkel tették nevéssé a magyar parasztot, mint Gárdonyi figurája. Azóta is igyekszem jóvátenni vele szemben elkövetett bűnömet. Mert egyik könyvéről írtam nagyképűen elmarasztaló kritikát, szerencsére a Nyugatban, amelyet az ő köreiben nem olvasott senki. Mint ember is kedves, megnyerő modorú, elbájoló egyéniség volt. Az a fajtája a vidéki bohémnek, aki azért tudja, mi a rend és polgári kötelesség. Csupán a gazdjára, Csizovszky plébánosra panaszkodott örökké, hogy micsoda zsarnok és az írásaiban is örökké talál valami hibát. Azzal vigasztaltuk, hogy Gyula pápa meg is botozta Michelangelót, mire ő megenyhült és csak annyit mondott nevetve? „De az legalább pápa volt!”

Pár év múlva meg is szabadult kántori állásától, s népművelési titkár lett Zomborban a vármegyénél. Kis házat vett kinn az Ápatini út egyik mellékutcájában, s regényíráshoz készülődött, mert addig hol temetések foglalták le, hol lakodalmi rigmusok összeállítása, úgyhogy csak rövid történetekre futotta idejéből és kedvéből, ami általánosan jellemző volt a vajdasági elbeszélőkre a két háború között.

Becse egykori központi irodalmi szerepéből a Tisza vidékén nem maradt semmi. Még a Zivatar dezignált szerkesztője is felköltözött Budapestre, s csak a költő, Lovász Pál sóhajtotta fiatalságára emlékezve:

— Pedig micsoda élénk szellemi élet volt ott valamikor! A Népkör irodalmi estjeit zsúfolt nézőtér tapsolta végig!

Hogy mi volt a varázslat, amely ezt az egyébként erősen vegyes lakosságú kisvárost a magyar irodalom szálláshelyévé tette, akkor is megfejthetetlen titok maradt. Talán bizonyos mértékig végvári fekvése, ahogy kapuja Bánát középső része felé fordult, s a becskeréki közönségre is vonzást tudott gyakorolni. Legalább azokban az években, amikor a magyar vers vagy elbeszélés a legegyszerűbb ember számára is több volt, mint irodalom.

De mégiscsak a lelkes szervezők érdeme lehetett, hogy időnként az egész Vajdaság figyelmét magára tudta vonni. Talán hagyomány lett abból, amit Jámor Pál kezdett el becsei káplán korában irodalmi esteken olvasva fel a verseit, amelyek miatt olyan rossz híre lett Budapesten. De hát ki szerzett volna erről tudomást Óbecsén, a békebeli békevilágban, amikor jó és rossz hír ólomlábakon járt, s amikor különben is kitört a szabadságharc nemsokára és a versíró délceg káplán, akinek a sorai közül gáláns érzelmek világi hangjai is kiérezhetőek voltak, soha többé nem került vissza Becsére, csak a példáját hagyta ott hasszú időre.

A Duna-Tisza közének választóvonala Bácskán át mégiscsak a budapest—belgrádi vasút. De egyben ki is emeli a vidéket a vicinálisok és úgynevezett szárnyvonalak otthonias közegéből. Aki Topolyán vagy Verbáson beszáll, rendszerint hosszabb távolságra váltott jegyet, s ezt nemcsak poggyászával árulja el, hanem azzal is, ahogy öltözött. A beszélgetések sem alakulnak ki olyan közvetlen módon, mint a vicinális utasai között.

Mindezt jelen időben mondom, miközben a múltra gondolok, amikor még nem hódította el az autóbusz az utasembert a vonattól. A táj jellegtelen, a vasút a leglaposabb részén fut át, a gyönyörű Krivaja völgyén, s éppen csak feltűnik egy-egy pillanatra egy ezüstösen fénylő kaszáló a tavaszi talajvíz után, s egy nagyobb darab legelő, ahol Törley Bálint vagy a Gäyerek ménese látszott messziről az elrohanó sürgönypoznák között.

— Itt nem kell a művészet senkinek — írta Bicskey Péter pár hónappal a halála előtt —, pedig én mindenféle megbízatást vállallok.

Legszívesebben azt írtam volna vissza neki: ne vállaljon semmit, csak akkor fessen amikor kedve van hozzá, s nem amikor muszáj. De hát apám lehetett volna, tartózkodnom kellett a tanácsadástól, meg azt is tudtam, hogy amiben menekülést talált, nem engedte többé, hogy önerzetes legyen.

Papp Dániel aligha itt kereste Tündérlakot, a fővonal különben is messze elkerülte a szülőfaluját, s ha Bácska szíve volt ez a völgy, amelyet a legtermékenyebb földek fogtak körül, a szegénység és a szervezett ellenállás is itt volt a legnagyobb. A Tiszavidék sötét és súlyos színei itt elhalványultak, derű és könnyed oлдódás a Duna felől ugyancsak eltűnt, mire idáig ért, Nyugat és Kelet választóvonalához, és meg kellett érteni Bicskey Péter lemondó, halálra készülő sóhaját:

— Ha elmehettem volna Zentára rajztanárnak, más ember lett volna belőlem. Vujić Joco gyűjteménye, meg Bajićné egynéhány képe, közöttük egy Gauguin-rajz, még lelket verhetett volna belém. De öreg vagyok én már ahhoz, nem segít rajtam semmi sem.

Gyorsvonatok jártak itt, átrohantak a vidéken, akár délről jöttek, akár északról. Csak Topolyán álltak meg egy percre, meg egy időben Nagyfényen, talán a muzsikáló székely kút kedvért, amelyet a messziről jött csángók faragtak ártatlan igyekezettel, elvesztett hazájukra, Bukovinára emlékezve. De hogy épp itt gyülekeznek majd a festők huszonöt éven át Bicskey Péter pátriájában, s majd akad egy közöttük, aki Hanyatlóki Csárdát is megfesti, harsány színekkel, szélesen lobogó vonalakkal, dehogyan hitte azt a topolyai száműzött. Pedig maga is elüldögélt pohár bora fölött csendes darvadozva az említett csárdában, legföljebb Vidákovich Istvánnal, az idő előtt nyugdíjba kényszerült bankigazgatóval váltva egy-egy keserű szót, aki viszont váltig hangoztatta, hogy három dolgot szeret ezen a világon: a művészetet, a lovakat és a szép asszonyokat. A sorrenden csak a festő kedvéért változtatott, mert máskülönbén a lovak kíváncsoztak nála az első helyre.

És ebből is csak az derül ki, hogy nincsen passzív vidék, csak elnémitő korszakok vannak, azoknak kell kivárni a végét. És egyszer talán jelentkezik majd olyan jó szemű embere is ennek a vidéknek, aki az ott festett képekben váratlanul felfedezi Bácska szellemét. Nem azt, amit a festők hozzáadtak, hanem igenis azt, ami eddig rejtve volt, s most kiderül, hogy dehogyan jellegtelen ez a táj: csupa lebegő könnyedséggel bontakozik ki a völgyek áttetsző ködéből az indulatos, nyers erő és a féktelen élnivágás.

Hiába volt Zombor a megye székhelye, szellemi hatása — ha ilyenmiről egyáltalán beszélni lehet — a Tisza vidékére már nem jutott el. Becsét ugyan összekötötte Kiss József csatornája Zomborral, de sze-

mélyforgalmat nem bonyolítottak le régen sem a partjai között lassan úszkáló hajók. Csak búzával, homokkal, kenderrel megrakott uszályokat lehetett látni. A vasút 1906 óta ugyan naponta négyszer tette meg odavissza az utat, de Verbásznál kicserélődött a nép, ott már érezhető volt egy másik világ kezdete, Szenttamás után pedig mintha már a Tisza levegője áradt volna be a vonat nyitott ablakán. Még a báránybőr sapka is másképpen állt a parasztok fején, a beszédük is meglassúdott, elnyújtottabb lett, mintha a súlyos és lomha Bánát az elválasztó folyón átsapva egyszerre diktált volna tempót és elfojtott indulatot, úgyhogy a hang is halkabb lett és megfontoltabb a szó.

De nemcsak Zombornak, Szabadkának vagy Újvidéknek se volt hatása a Tisza vidékének népére, amely így a közigazgatási határtól függetlenül inkább Szeged vonzásába került. Még a szerbek is szívesebben mentek Adáról és Moholról Szegedre, mint Szabadkára, a bunyevác Párizsba, s a tanítói pályára készülő fiatal nem Kalocsára küldte a többi nép, mint Közép-Bácskából, hanem a szegedi képzőbe.

Mikor én először jártam Zentán, Adán, Kanizsán, akkor persze mindennek már nem volt látható nyoma. A központ Szabadka lett, de a népi íz nyelvben, kiejtésben és előadásban utánozhatatlanul tiszavidéki volt. Nyilván azért, mert arra sűrűbb közösségben él a magyarság, s a telepítések idején már nem maradt hely a németeknek. De ezt a népi tudatot megelőzték azok az őstörténeti kutatások, amelyek a Tisza vidékét merőben más kulturális viszonyok között látták, mint a tőle nyugatabbra eső részeit a Bácskának. Dudás Gyula megállapítása, hogy a „Tisza melléke már a hajdankorban nevezetes kultúrteleppé lőn”, kibővül Gubitza Kálmán későbbi ásatásainak eredményével, amelyek végleg az északibb archeológiai múlt közösségébe utalják ezt a vidéket.

Persze, az őstörténeti határokat elmossa az idő, s ami egy vidékre a természeti adottságokon kívül jellemző marad, az mégiscsak a nép. De a nép is úgy szólalt meg az itteni Tisza mente íróinak történeteiben, mint északabbra. Nem Cziráky Imre, hanem már Móra István a szegedi írók modorában beszélteti a parasztot, mintha nemcsak folytatása lett volna itt a szegedi regionalizmusnak, hanem a kultúr-morfológiai azonoság folytán kezdeti kapcsolat is.

Persze a közös népi forrás ellenére az egyéni formateremtés maradt itt is a döntő. Novoszel Andortól kezdve a kevésbé ismert, de néhol még színesebb és fordulatossabb Pulay Jánoson át Cziráky Imréig mégiscsak epigonirodalom volt, s a szegediek halványabb másolata, ami itt íródott, minálunk. Pedig igazán megvolt a nyelvi, éghajlati és minden tekintetben e vidékhez tapadó népi valóságihitele, éppen csak az Arany János-i „festett mása” áruklodott a kész forma közvetlen átvételéről.

Hogy azonban nyugatabbra nem terjedt, bármily szívesen vette volna, s vette is, a korabeli olvasó, az mégiscsak azzal magyarázható, hogy nép és táj, környezet és befolyás más volt, mint a Tisza vidékén. A kis-hegyesi Csépe Imre már messze elkanyarodik ettől a vonaltól, s bár világlátása és emberábrázolása hasonló ihletésű, szabadabb és eredetibb, mert nem köti a Tisza vidékének képzelt valóságigénye.

S talán ezért volt, hogy a harmadik nemzedék ma élő formabontói és újraépítői, festészetben és költészetben egyaránt, erről a vidékről kerültek ki: a Tisza mellől.

*

A népi irodalom családfáját egy-egy vidéken persze nehéz és önkényes dolog lenne megrajzolni. Mert ha maradtak is zentai ízek példánk Sremac történeteiben és jellemzően népies ismertető jelek, különválasztani ami gyerekkori emlék a szerbiai parasztok körében szerzett benyomásoktól, szinte lehetetlen. És a populizmus, orosz példákat követve, Kelet-Európa egész irodalmára rányomta bélyegét a századforduló idején.

A másik zentai születésű szerb író, Jovan Djordjević munkáiból megpláne kilúgozott minden otthoni nyomot az európai hatás. Pedig ő még szegedi diák is volt, s negyvennyolcig a pesti szerb ifjúság vezetője. De

az a harminc év, amennyivel idősebb volt Sremacnál, még nyugati példákkal volt tele. „Vigyázó szemüket” az ő korában az itteni népek költői mind Párizsra vetették, minthogy az abszolutizmus sötét ködfelhőin csak azok a fények tudtak átvilágítani. A Matica titkára és a Letopis szerkesztője úgy fordult népe felé, hogy a művelődést levinni hozzájuk fontosabbnak tűnt, mint felhozni körükből azt, amit ők őriztek meg a századok folyamán. Pedig Vuk híve és tanítványa volt, de hát eszményképét is csak megvádolni lehetett esztelenül azzal, hogy a tudatlan pásztorokra akarja bízni a szerb szellemi élet kincseit.

S akkoriban a szerb értelmiség jelentősebb részében különben is legyengült a cári Oroszország, a „minden szlávok anyácskájának” romantikus vonzása. Talán éppen azért, mert akik a határőrvidék polgáriásítása idején innen mentek Oroszországba s a szomszédos Bánátból, végleg beleveszték az ottani népek tengerébe. Ezt aztán majd meg is írja regényében, jóval Djordjević és Stevan Sremac után, egy bánati költő, a fiatal Miloš Crnjanski.

A népek nagyobb helycseréje is azzal az önérzetes elvándorlással ment egyébként végbe Zentán. S a jövevények honfoglalása hosszú időn át inkább azt érezte, amit magukkal hoztak, s nem amit itt találtak. Talán ezért maradt a város kapcsolata is erősebb észak, mint közvetlen fennhatósága, a délebbre fekvő megyeközpont felé. Még talán attól a gyanakvástól is ösztönözve, hogy a Bach-korszak sötétsége is a megyeszékhelyből áradt szét, hogy aztán a nacionalizmus rózsaszín kódében, a millennium idején, itt legyen lehangosabb a kuruckodás. De az első magyar olvasókört mégiscsak a Tisza menti városban alakították meg!

Szóval tér és idő mégse választható el egymástól semmiféle szellemi mozgásban. A magyar népi irodalom vonalát a Tisza folyásával meghúzni csak korhoz kötve lehet, s hogy az indítást hasonló helyi jellegzetesség, vagy pedig a véletlenül egy időben kialakult vagy átvett formateremtő készség adta-e meg, arra nehéz lenne válaszolni.

— Zenta! — kiáltott fel Majtényi Mihály, miután tíz évre Zomborba jött. — Micsoda kulturális élet volt ott! Csányi Endrével sétáltunk a Tisza-parton, és még csak meg se fordult senki utánunk, amikor ő hangosan szavalta Baudelaire verseit, franciául persze. Oly természetes volt, mintha én itt most egyszerre sváb dialektusban kezdenék beszélni.

Amikor 1923-ban a magyar gimnáziumok nagy részét bezárták a Vajdaságban, a zentaiak küldöttsége azzal ment Belgrádba, hogy Újvidék után Zenta a legkulturáltabb város a Bácskában, amit nemcsak az bizonyít, hogy Jovan Djordjević és Stevan Sremac ott született, hanem a modern városháza is. Mohácsi Pál, a gimnázium igazgatója elő is húzta zsebéből a városháza fényképét és megmutatta a miniszternek.

Ez persze anekdota, s közvetlen folytatása annak a kis gúnyversnek, amelyet a zentai városházáról írtak a megépülése után, épp a vidékieségét hangsúlyozandó:

*Ó toronyőr, ó toronyőr,
Mi lesz, ha a torony ledől?*

De ez a torony ma is szilárdan áll, s a zentai gimnázium is átvészelte a megszüntetés veszélyét, mint egy olyan város iskolája, amelynek magas kulturális színvonalát nem vonhatja kétségbe senki.

*

Észak és Dél között Kiss József csatornája osztotta ketté Bácskát. A déli rész a népek konglomerátuma maradt, a Duna árterületeivel, ahova még a század elején is lehetett új telepéseket hozni. Pedig a zombori kincstári mérnök álmódó természet volt, s nem megosztani, hanem összekötni akarta a vidéket, de hát csak a Dunát kötötte össze a Tiszával, új szállítási lehetőséget teremtve a bácskai gabonának.

Türr István, a bajai inasgyerekből lett olasz tábornok bátrabb szellem volt. Világias fellépése s talán főúri családból való felesége is hozzájárult, hogy jobban hallgattak rá, mint Kiss Józsefre. Két csatornát is épített a kisemmizett és halálba üldözött Kiss József után.

— Nem tudtak gazdálkodni — mondta valamelyik Latinovitsnak, aki épp főispán volt. — Nekem nem elég, hogy a kanálissal olcsóbban jut el a búza Bécsbe. Én még többet akarok kivenni a bácskai földből.

— Hogyan? — öntötte el a mérég a főispánt a fölényes kioktatásra.

— Öntözéssel. Egyetlen rizmező lesz az egész vidék! A szegény, földhözragadt pór is nagyobb darab kenyérhez jut, s nem kell elvándorolnia a tengeren túlra vagy legalábbis Szlavóniába.

S most ő nézett le rettentő magasról a megye első emberére, miközben iszonyú hosszú bajuszán is csavarintott egyet. Aztán megalapította a csatornatársulatot, s megjelent időnként a rendelkezésére bocsátott kis hajó fedélzetén, hogy Kisszapártól lefelé szemügyre vegye művét: a rizmezőket. Még Ferenc Józsefet is ezzel fogadta olasz tábornoki egyenruhában, mikor a király erre járt, aki állítólag nem mert semmit se szólni a rebellis magyarnak, akit már egyszer halálra ítélt, pedig akkor a kísérleti telepek már egészen kis területre zsugorodtak, s csak a vak nem látta, hogy a gyönyörűnek ígérkező terv csődött mondott.

De Türr István forradalmár volt és világfi, nem egykönnyen adta meg magát. A kudarcra és a bácskai urak gúnyolódására azzal válaszolt, hogy kidolgozta a Panama-csatorna tervét és átvágta a korinthosi földszorosot.

Ez jutott eszembe, amikor az elmúlt hónapokban az újabb csatorna-építő halálának évfordulójáról emlékeztek meg az újságok, s szűkebb hazánk újabb vízrajzi térképére néztem. Csupa csatorna az egész Alsó-Bácska s nem egy helyen köti össze a Dunát a Tiszával, hogy aztán a Begáig meg sem álljon. Hogy vannak-e rizmezők, nem tudom. Fogalmam sincs a gazdasági sikerről, amit az öntözőcsatornáktól vártak.

Mert mi más szerepe lehet ma egy ilyen csatornarendszernek? Ha korábban még megosztott vagy összekötött népeket a víz ezen a tájon, s ennél fogva nyelvi és szellemi sajátosságok közvetítője lett, ma korántsem ilyen provinciális feltételekhez kötődik a jelentősége. Sőt mintha már rég elvesztette volna egy-egy kis geográfiai egység a maga befolyását lokális szellemi központokra, még ha ilyen központok léteznének is. Persze, szín és jelleg is eltűnt a nagy és közös szellemi olvasztókohóban, s az érintkezést százszorosára gyorsította fel a technikai civilizáció. Egyformák lettünk! Újvidék és Zenta, Zombor és Szabadka, Becse és Kikinda között hiába keresnénk a táji szellem különös ismertetőjeleit.

Ha még van valami, ami ebben a közösségben megkülönböztető, hát az nyilván szélesebb, nagyobb egységbe állt össze és éppen a konglomerátumával teremt sajátos szint és légkört a Duna, Tisza, Száva és a Romániával határolt területen.